

במקרים רבים אי אפשר לקרוא אלא חלק מן ההגהות. מכל מקום, ע"י השוואה עם עדי-נוסה אחרים אפשר, ללא קושי, לשחזר כמעט את כל ההגהות ואפילו במקום שלא נשארה בגליון אות אחת, כי אם הציון שאכן נרשם משהו.⁵ תוך כדי עיסוקי בטופס זה התברר לי שבעל ההערות השתמש בכת"י, ולכן יש להגהות ערך לחקר נוסח המסכת. בעמדים הבאים נבקש לעמסד על אופי המקור שעל פיו נגיה המגיה האלמוני את הדפוס. לשם כך נשווה את ההגהות עם שאר עדי-הנוסח של בבלי מגילה. נציג כאן, בקווים כלליים, את הנוסחים העיקריים של המסכת שהשתמשנו בהם לשם השוואה עם ההגהות הנ"ל:

א. מסורות מזרחיות-ספרדיות

- א — כ"י קולומביה, תימני, נכתב 1546.⁶
- ב — כ"י גטינגן 13, ספרדי, בערך מהמאה ה-13. כ"י ט מקורב מאד ל-א, ושניהם קרובים ביותר לנוסחאות הר"ח.⁷
- ג — מינכן 140.⁸
- א — כ"י אוקספורד בדל' 366. הגליונות של ב (ברישה שלנו: ב*) שווים בדרך כלל לנוסח א.
- ג — כ"י גיי-יורק JTS ENA 84, מזרחי, נכתב 1485.
- ע — עין יעקב; ה — הגדות התלמוד כ"י פרמא; ה"י — הגדות התלמוד דפ' קושטא;
- ף — כ"י פרמא 427, כמעט שווה לנוסח ע.
- ע, ה, ה"י, ך כולם קרובים ביותר ל-א ו-ב.*
- ו — כ"י ורשה, ספרדי, כולל "מדרש אסתר" שבסוף פ"א פ"א.¹⁰

ב. כ"י אשכנזיים-צרפתיים

- ל — לונדון, הספרייה הבריטית 400.¹¹
 - מ — מינכן 95.¹²
 - ר — רומי (וטיקאנה) 134 — מאה י"ד אשכנזי.
 - פ — כ"י פפנהיים, פראגמנטארי, ילקוט שמעוני (ילק"ש).
- כדי להדגים את אופיו של נוסח המגיה, נרשום את כל ההגהות שבפרק א' של בבלי מגילה; ציון המקומות הוא על פי הדפוס ומספרי השורות של דפוס וילנא, ולא ע"פ דפוס פיזרו עצמו.

- 5 במאמר אשתמש בסוגריים מרובעים כדי לציין את הגליונות הנמצאים ממש בספר, ובסימן ++ לציין את ההשלמות שלי. סוגריים עגולים מציינים מחיקות של המגיה. כוכב * אחרי סימן כ"י מציינן גליון או תוספת שלא בכתב הסופר.
- 6 ע' 1920, J. Price, The Yemenite Ms. of Megillah etc., Leipzig.
- 7 יש לכ"י ט הרבה צדדים משותפים עם מסורות אשכנזיות.
- 8 ע' דק"ט, כרך א', עמ' ל"ו.
- 9 ע' דק"ט, כרך ד', מבוא, עמ' 1.
- 10 היה לפני בעל דק"ט בשם כ"י הברשטאם.
- 11 מרגליות, כרך ב', דף 53.
- 12 ע' דק"ט א', עמ' כ"ל-ל"ה; שטיינשניידר (קטלוג מינכן) מס' 95.

אליעזר סגל

הגהות שבגליונות מסכת מגילה, בדפוס פיזרו, מספריית הבודליאנה

מסכת מגילה של התלמוד בבלי נדפסה לראשונה על ידי "בני שונצינו המזוקקים והמגיה יגיה אורו והוא הרב ר' ישראל אשכנזי צבי אשר כלה קוצים מן הכרם...".¹ הטופס היחיד שקיומו נודע לנו מונח באוסף הבודליאנה באוקספורד וסימנו: Opp. add. 4° II 294(2). באותו עותק ישנם גליונות בכת"י, כתובים בכתב-רש"י אשכנזי ברור,² ובהם הגהות לטקסט המודפס, מחיקות (בדרך כלל ע"י עיגול מעל לאות או התיבה),³ ותוספת בין השורות או בגליונות. גליונות הספר החיצוניים נגזרו מאז כתיבת ההגהות, והגליונות הפנימיים תוזקו ע"י הדבקת סרט-גידי, ולכן

1 מתוך השער. מקובל בספרות הביבליוגרפית ששתי העצאות של המסכת קדמו לדפוס בומברג: זו של 1485 בערך, שהדפסה בשונצינו, חו של 1511 במזרח. נראה לי שהראשון שרשם את שתי העצאות יחד היה א. מ. הברמן, "המדיפסיים בני שונצינו", רינת, תרצ"ג, עמ' 21 ועמ' 45 (ועכשיו, בתוך: "פרקים בתולדות המדיפסיים העבריים", ירושלים, תשל"ח, עמ' 28, עמ' 61). הברמן גם הוסיף את דפוס שונצינו בתוך מהדורות של "מאמר על הדפסת התלמוד" לרנ"ג רבינוביץ, ירושלים, תשי"ב, עמ' ט"ז, עם הציון "ולא ראיתיה", ורק מי שטורח ובודק את הנוסח המקורי של "מאמר על הדפסת התלמוד" יכול להיווכח שאין הדברים של רבינוביץ עצמו. על פי קביעת הברמן נרשמו שתי ההדפסות ע"י ביבליוגראפים אחרים: ר' מ"מ כשר, "הוצאה חדשה של תלמוד בבלי" (תלפיות, ג'), עמ' 489; וכן בערכים "Incunabula" ב-JE וב-EJ, והשי' ח"ד פרידברג, "הדפוס העברי במדינות איטליה וכו'", אנטוורפן תרצ"ד, עמ' 24, 45, בניגוד למהדורת תל-אביב, תשט"ז, עמ' 34, 55 וכו'. לאמתו של דבר, נראה שכל הרישומים של המהדורה הקדומה הנ"ל מסתמכים על התיאור שבספרו של פרוקטור: P. Proctor, An Index to the Early Printed Books in the British Museum... with Notes of Those in the Bodleian Library, vol. I, London, 1898, מס' 7296, המתאר את הטופס שבבודליאנה (C. 1485), וברור שפרוקטור עוסק באותו טופס ממש שאותו ייחס שטיינשניידר (עמ' 2785, מס' 7482) לפיזרו 1511, דהיינו 11294 4° Opp. Add. (וכן העיר אחד הספרנים בגליון העותק של ספרו של פרוקטור שמתח בבודליאנה). זאת אומרת, טופס יחיד ובודק שימש יסוד לרישום ביבליוגראפי של שתי העצאות נפרדות כביכול, והביבליוגראפים העתיקו איש מפי איש עד שהדבר התקבל כעובדה מוסמכת בקטלוגים (השי' באוצר של מרקס-פריימן ובמפתחות שם). מכל מקום, לפי מה שידוע לנו אודות המגיה, יש כנראה לקבל את קביעת הברמן שהתאריך רע"א הוא הנכון.

2 הספר נכרך עם מס' ביצה דפוס בני שונצינו. לא הצלחתי לגלות טופס שני של מהדורה זו. א"ג אדלר במאמרו "Talmud Printing Before Bomberg", בתוך ספר היובל לדוד סימנזון "ניר דוד", קופנהאגן, 1923, רשם את הספר בין אלה הנמצאים ברשותו, ואם הידיעה מדויקת (דבר שאינו בטוח כלל) אינני יודע לאן התגלגל. לא הצלחתי לאתר אותו בספריית ביה"מ לרבנים בנייריורק (ואני מזדה לרב טוביאס שעזר לי בחיפוש).

3 ובמקרים בודדים בכתב מרובע, ולא ברור לי שאין זה אותו כתב; ע' ו א שד' 40 ולעתים ע"י ציור מרובע מסביב לתיבה.

ת ב 25 — "לרבות מצורע מוסגר לשילוח [אי הכי] תגלחת וצפרה מאי טעמי לא".
 "אי הכי" רק ב-תב והושלם בד"ו¹⁵. וישנן כמה מסורות שונות בלשון
 הקישור בין הרישא והסיפא של הסוגיה. לפי עדים אחדים, מתחילה פסקה
 ודשה על המשנה "אין בין טהר מתוך וכו'", ואין לדברי אבני זיקה מפורשת
 לרישא¹⁶, אבל רוב העדים מנסחים את הסיפא (עם חילופי-לשון גדולים)
 כהמשך הרישא.

יב, א 28 — "רב ושמואל חד אמר + וראוי לתצר + [לחצר]". כן בד"ו ושאר עדים.
 יג, א 25 — "ולמה גקראת שמה אסתר [על שם שהיית] + מסתרת את + [דבריה
 וכה"א] + אין אסתר + [מגדת... ר' גחמיה אומ'] + [והדסה שמה...]. כן
 בכל העדים ובד"ו¹⁷.

יג, ב 35 — "דפואה למכה + דאמי ריש + [לקיש] אין הקדוש ברוך הוא". וכן בכל
 העדים ובד"ו.

טו, א 15 — "אינו שיה לי (כדב חסדא דאמי רב חסדא זה בא בפרובולי וזה
 בא בפרובולי) מלמד שכל גבויר". ליתא כאן בכל העדים הועבר בד"ו
 למקומו.

טו, ב 51 — "דהוצא [גברא] למקטליה".

טז, ב 43 — "הצומות (ומדקתני) [חזקתם]".

ברשימה הבאה נכלול את שאר המקומות במגילה פ"א שבהם ההגהות שלנו מתאימות
 לגוסת שאר כל העדים או לרובם. יש ביניהם כאלה שנכנסו לדפוסים מאוחרים יותר,
 או להגהותיהם של גדולי האחרונים.

רשימה ב': הגהות השוות לשאר העדים, כולם או רובם

ב, ב 41 — "הכי קאמר) [אלא הכי ק] + ? + שושן דעבדא כמאן. ויש לשער
 שגרס: "אלא הכי קאמרינן אלא שושן וכו'" כגירסת רוב כה"י. ואולי:
 "הכי קשיא לך", כג"י כ"י ט.

ב, ב 46 — "לחלק בין (שושן לשאר עיירות) (מקפרי חומ) + ה מימות יהושע ב"נ +
 [לשאין מוקפרי] + וחמ' מימנת יהושע ב"ן. כג"י ודפוס כן ב-תט וקט"ג
 59. TS FI (2). אבל שאר העדים (וכן הוגה ב-ט): "לחלק בין מוקפת חומה
 מימנת אחשורוש לשאין מוקפת חומה מימנת אחשורוש". ולדברי רש"י: "הכי
 גריסין אלא לר' יהושע בן קרחה בשלמא מדינה ומדינה לחלק בין מוקפין
 חומה מימנת אחשורוש לשאין מוקפין מימנת אחשורוש"¹⁸.

15 והשו' מהרש"א.

16 וכן לפני ריטב"א, בית, מלא"ש וכנראה רש"י. ונראה שאף בדפוס פיזור נשדחה
 גירסה מעין זו, עם נקודת יים אחרי "צפרה" במשניות ארצישראליות (קאופמן,
 פרמא, לו), וכן ב"ר"ה, רי"ד, השו' מאירי, ישנה רק בבא אחת במשנה: "אין בין
 מצורע מוסגר למצורע מוחלט אלא פריעה ופרימה ותגלחת וצפרים".

17 הביטוי "על שם" ליתא בשאר גוסתים. ב-ל: "על שהייתה". בקטע גגיה TS FII (1)95
 (כנראה): "על שום".

18 וכנראה הגיה רש"י משום שלריב"ק, בסופו של דבר, אין חילוק בין שושן לשאר
 ברכין. אבל באמת אין קושיא זו מכריעה, שהרי יש לפרש לפי גוסת זה (כמו שמפורש
 לעיל בגמרא) שדדשו ראשית את החילוק בין שושן לשאר עיירות, ומשושן הקישו

חלק גדול מהגהות הן במקרים שנוסח הדפוס חלוק על כל שאר עדי-הגוסת, או
 על רובם, ולכן אי אפשר להסיק על פיהם מסקנות הנוגעות לטיב המיוחד של
 כ"י המגיה. מכל מקום, מתוך הרשימה הזאת אפשר לקבל מושג כלשהו על הייחוד
 של מסורת הדפוסים כנגד שאר מסורות-הגוסת של בבלי מגילה. תחילה נרשום את
 המקומות שבהם תיקונים מעין אלה של המגיה ידיו הוכנסו כבר לתוך דפוס ויניציה
 (בומבירגי, רפ"א). כפי שנראה, אע"פ שבמקרים מרובים נעשו השלמות ותיקונים
 באותו מקום — בדרך כלל, כמובן, כאשר בדפוס פיזור ישנם שיבושים וליקויים
 ברורים — ישנם בכל זאת הבדלים גדולים דיים בניסוח ההגהות, כדי להראות
 שהמגיה שלנו לא העתיק את הגהותיו מתוך דפוס ויניציה ולא מדפוס מאוחר יותר.

רשימה א': הגהות הנמצאות גם בדפוס ויניציה

ג, א (שורה) 1 — "מהוה הו (ולא) [מידע לא הו י] + דעי + הו באמצע תיבה".
 גוסת דפוס פיזור לקוי והושלם בדפוס ויניציה: "ולא הוה ידעי הו
 באמצ'...".

ג, ב 2 — "גדול + תלמד + תורה". הגליון קטוע, אבל ברור שכך יש להשלים, וכן
 בכל העדים ובדפוס ויניציה.

ד, ב 36 — "[כפרים ו]מוקפין מקדימין". כן בכל העדים; בדפ' ויניציה: "מוקפין
 וכפרי".

ד, ב 50 — "בקריאת מגילה (בתקיעת שופר)". וכן ליתא בכל העדים, ובדפוס
 ויניציה תוקן "ובתקיעת".

ו, א 5 — "[כקלא ד] (כ)כינרי". בדפ"ו: כקלא דכינרי". והשו' ערוך השלם,
 ח"ד, עמ' 262.

ו, א 17/8 — "ארץ ישראל (שטובה בראייתו)". ליתא בכל הגוסתים ובדפ"ו.

ו, א 46/7 — "וישבו שתיקו אל תמאן... וישבה קסרי תמאן...". הסימנים
 להיפוך סדר האותיות, וכן ("תאמן") בדפ"ו ושאר עדים.

ו, ב 47 — "[ראמי רב פפ] + א + סדר פרישיות איכא ביניהו (ואמר רב פפא) דתנא:
 קמא". בנוסח ההגהה כן בכל העדים ובדפ"ו¹⁹.

ז, א 33 — "[ר' שמעון בן י] + תאמי אומי קהלת + [מקולי ב"ש וג] + חומרי ב"ה +".
 משפט זה נמצא בכל הגוסתים והושלם בד"ו (שם רק: "ר' שמעון אומר").

ח, א 42 — "וגמה מצורע + שאינו מטמא מ + [שכב תמושב] + טעון ספירת + [שבעה
 זב] [אם] [ש]מטמא (משכב ומושב) אינו דין...". גוסת דפוס פיזור קשה
 וכנראה יש כאן ערכוב של שני גוסתים חלוקים. בקטע זה יש שתי מסורות
 עיקריות, החלוקות בשאלה האם מצורע מטמא משכב ומושב או לא: (1) "אם
 מטמא מו"מ לא יתא טעון ספירת ו"; (2) "וגמה מצורע שאינו מטמא מו"מ
 טעון ספירת ו", זב שמטמא מו"מ אינו דין שיהא טעון ספירת ו"י". וכבר
 בד"ו נעשה ניסוח אחר לתקן: "לא יתא טעון ספירת שבעה".

13 ב-ט ליתא "אמר רב פפא" בכלל.

14 והשו' ספרא תוריע ב, י; וט, ח, והאריכו הראשונים בשאלה, עיי' רש"י ותוספות כאן
 ובפס' ס"ו, ע"ב וימא ו', ע"ב; רשב"א, ריטב"א, מאירי, טורי אבן, רש"י כאן; ר"ש
 ורמב"ם כלים א', ג; ר"ש נעים י"ד, ב; רמב"ם הל' סומאת צרעת י, י"א ובראב"ד
 ובמשנה למלך.

- ב, ב 48 — "קרא (לדרשא) יתירה הוא (דאתא)". כלומר, המגילה גרס "קרא יתירא הוא", כנוסח רוב העדים.¹⁹
- ג, א 4 — "שאינ נביא (עתיד) [רשאי] לחדש". "רשאי" ברוב הנוסחים כאן, אבל "עתיד" בשני קטעי גניזה²⁰, וכן לעיל בשלשה קט"ג²¹. גם בדפוס לעיל: "רשאי".
- ג, א 10 — "[באותה שעה] (ו)גודעוה ארץ ישראל". "באותה שעה" איתא בכל העדים.²²
- ג, א 31 — "הדדרימון (בן טבריימו)". "בן טבריימו" איתא רק במסורות האשכנזיות ל"מ²³, אבל בכל המסורות הספרדיות-מזרחיות, כבמקרא, ליתא. התיבות הורכסו אגב גררא מלשון התרגום לקמן, והושמטו בדפוסים מאוחרים.
- ג, א 43 — "דאיהו לא תוי [מיד]". איתא בכל העדים תוך מ"ה וילק"ש.
- ד, א 16 — "דתניא [וידבר מש] + ה את מועדי + [ה] וגר". כן ברוב העדים.²⁴
- ד, ב 15 — "לאותיהם שבכרין [תניא גמי ה] + [כי חכמים הקלו] + [על הכפירים] + להיות מקדימים + [ליום הבניסה] + מפני שמספקין + [מם ומוזן] + לאזיהם שבכרין". ברייתא זו נמצאת בכל העדים (חוץ מ"ת) ובכולם בלשון "וכן תנא דבי ר' ישמעאל" או "דבי שמואל".²⁵
- ה, א 41 — "האפלו עצרת + ולא מיבעי קאמי לא מי + [בעי תג דיש לן] + תשלומין כל ז' אל + [א אפי' עצרת] + דחד יומא הוא אפי' הכי + [מאחרין]". המשפט נמצא בכל העדים תוך מהדפוס, וכנראה מקור ההשמטה היה בדילוג בין הדומות רוב העדים גורסים "דאית ליה". "דיש" נמצא רק ב"במ"ר קט"ג.
- ה, ב 43 — "חוקיה קרי [מגילה] בטבריה". "מגילתא" ב"ת"מ"ר. "מגילה" ב"ט"ב"א. ליתא — ב"ל.
- ה, ב 44 — "[אי] מוקפת תומה".
- ה, ב 51 — "דהעי מיגנו [מאויבים] והעי לא מיגנו [מאויבים]".
- ו, א 22 — "חרף נפשו למות [ונפלת על מרומי שדה]".
- ו, א 22 — "מה טעם [וזבולון עם] + חרף נפשו למות + [מש"ו] משום דנפתלי".
- ו, ב 6 — "לאוקומי מלכא [ומרובני]". כן הוא ברוב הנוסחים, אבל יש חילופים שונים.
- ו, ב 45 — "ר' אליעזר בר יוסי אומר [מש"ר זכריה] + בן הקצב +".
- ו, ב 50 — "(אי) [אע"ג ד] קרו".
- ו, ב 51 — "מתנות [לאבינוי]".
- לכל המוקפין מימי אחשוורוש. ולא ברור מה ראה רש"י להכריע בין הנוסחים. והשוף חידושי מהר"צ היות.
- 19 חוץ מ"ט"ט; כולל ארבע קטעי גניזה.
- 20 TS FI (2)63, TS NS 329.406, כ"י ב: "יכול" !
- 21 שנים הג"ל ר"99 (2) TS FI.
- 22 כולל קט"ג, אבל ליתא ב"63 (2) TS FI.
- 23 בכ"י ה', אבל לא בהגדות התלמוד המודפס.
- 24 להוציא שלשה קט"ג: TS FI (2)63; Bod, 2661,24; JTS ENA 2078(4).
- 25 "דבי שמואל" בבדל"י 2661.24, ס' מעשה הגאונים עמ' 47, השו"פ מברא לנוה"ם עמ' 213, והערות רח"ו דימטרובסקי לח"י הרשב"א שלו, עמ' 11, הע' 125.
- ו, ב 45 — "לענין [ה]ספר ותענית". "הספר" ברוב העדים.²⁶
- ז, א 17 — "כתבוני [לדורות] [בספר]".
- ז, ב 29 — "[א"ל] דלמא טרדי".
- ז, ב 32 — "+ מאי טעמא ימרי משתה + [ושמחה כתיב]".
- ז, ב 40 — "+ לא + [קשיא] כאן במכשירין".
- ח, ב 42 — "וספר + מקצת זו + [בו וספר] לימד".
- ט, ב 18—19 — "גמי' [הוא לענין פר] + יום הכיפורים ועשירית + [האיפה זה ו] + זה שוין +".
- ט, ב 20—21 — "דתניא (רבי מאיר אומי) מרובה בגדים".
- ט, ב 30 — "בן א(ו)לם". כנראה סימן מחיקה או הגהה על ה"ו", ואכן כל שאר העדים גורסים "אלם", "אילם" או "אילים".
- י, ב 14 — "נביאים [מאמרין]". כן ברוב הנוסחים (חוץ מ"ת"ג; מ: "מישיעה").
- י, ב 42 — "[ומי] חדי". כן בכל העדים והושלם בדפוסים מאוחרים.
- יא, ב 15 — "כה אמר (ה) כורש מלך פרס". "הי" ליתא בכל העדים ובפסוק, והושמט בדפוסים מאוחרים.
- יב, ב 37 — "שלחן [ולחם הפ] + גים + לפניך".
- יג, א 12 — "+ היהודיי + [ה והלא ביתיה] + שמה +".
- יד, א 15 — "מה שכתוב בתורה [אפי' אות אות]".
- יד, א 20 — "על גס שבחוצה לארץ [מתקיף לה ר] + ב נחמן בר יצחק + [הרי יציא]".
- יד, א 21 — "[תתם] כדתניא".
- יד, א 31 — "שצופת [ורואות] זו את זו".²⁷
- יד, א 35 — "ברוח הקדש [והיינו דכתי] כל אשר תאמר".
- יד, א 42 — "משום יחוד [ד"א מה תומר] + זה צלו מעעט + [אף ת"ת שבא] + ותו הדר היו מעעטין +". כן בכל הנוסחים.²⁸
- יד, ב 4 — "תרתי משמע (אלא) + דם גדה דם + [שמיכות דמים]".
- טו, א 15 — "לדריש [קא חשיב מרדכי] + וקא חשיב מלאכי + תיובתא".
- טו, א 18 — "נשים נכריות [מישראל] עזרא".
- טז, ב 11 — "ולרוב משפט [לירשב על ה] + משפט לגבורה + [משיבי מלחמ] + ה שעה + [ולרוח משפט] + זה הדין את + [יצרו ולירשב] + על המשפט + זה הדין. הפסוק מובא בשלמותו בכמה עדים, והקטע "זה הדין וכר" נמצא בכלם.
- טז, ב 34 — "כזקיסה [כמורדיא דלברות]"²⁹. התיבות ליתא בכל העדים.
- טז, ב 37 — "למפלתן [של רשעים]".
- טז, ב 43 — "אמר רבי יוחנן [הכי קאמי] דברי הצומות". כן בכל העדים.³⁰
- ברשימות הקדמות, כאמור, בדקנו תופעות שאינן מלמדות אותנו הרבה אודות

- 26 "ספר" ב"ב, וכנראה נכון. ור' חוספתא כפשוטה מועד עמ' 1112, 1132 וכו'.
- 27 "רואות" ליתא ב"ב והוסף בגליון.
- 28 ב"מ וקט"ג: "צדיקים" במקום "תיח"; כ"י א: "ישראל".
- 29 והשו"פ הגהות ר' ישעיה פיק ובמזרש"א. ור' פי' הר"ש שבשאלות מהד' מירסקי שמת עמ' רטו.
- 30 וע"י ב"ח.
- לכל המוקפין מימי אחשוורוש. ולא ברור מה ראה רש"י להכריע בין הנוסחים. והשוף חידושי מהר"צ היות.
- 19 חוץ מ"ט"ט; כולל ארבע קטעי גניזה.
- 20 TS FI (2)63, TS NS 329.406, כ"י ב: "יכול" !
- 21 שנים הג"ל ר"99 (2) TS FI.
- 22 כולל קט"ג, אבל ליתא ב"63 (2) TS FI.
- 23 בכ"י ה', אבל לא בהגדות התלמוד המודפס.
- 24 להוציא שלשה קט"ג: TS FI (2)63; Bod, 2661,24; JTS ENA 2078(4).
- 25 "דבי שמואל" בבדל"י 2661.24, ס' מעשה הגאונים עמ' 47, השו"פ מברא לנוה"ם עמ' 213, והערות רח"ו דימטרובסקי לח"י הרשב"א שלו, עמ' 11, הע' 125.

י, ב 1 — "השתא [הא] אמר לא צריכא". "הא" איתא ב-טלמ, וכן ברש"י ובב"ח והוסף בדפוסים מאוחרים.
 יד, א 51 — "הדיה [והנה] היא רוכבת"³⁵. "הנה" רק ב-מ. ובפסוק: "היה" ו טו, א 21 — "שערה [אלו ת"ח] שמשכימין". התוספת ב-אלמ, וכן ב-הי, ו-ע וקט"ג.
 רשימה ד: הגהות הדומות לנוסח כ"י וטיקאנה (וגליונותיו)
 ג, א 53 — "[מאי] אמר לר". כן, פחות או יותר, ב-רל. (ב-מ: "מאי עתה באתי הכי קא"ל". בכל השאר ליתא "מאי".
 ד, א 32 — "[מ"ט] אמר רבי חנינא". "מ"ט" איתא רק ב-ר.
 ד, ב 44 — "אף כאן+עיייר+ות ביד" זמנו של זה". כן רק ב-אתנב*ר.
 ה, א 41 — "ד"ש לו". ע"י רשימה ב' לעיל.
 ה, ב 51 — "והא נמי מיגניא [מאויבי]". רק ב-ר.
 ו, א 5 — "[כקלא ד] (כ)כינרי". כן ב-ב*ארמ. בכל השאר: "ככינרא".
 ז, א 28 — "אמר שמזאל+ (?) +אסתר אינה מטמאה". כנראה היה כתוב "מגילת" בגליון הקטוע, כגירסת טלר*.
 ז, ב 21 — "(למחר) (+?) +[א מיניה] בעא רחמי". תוספת מעין זו נמצאת ברוב הנוסחים, אך רק במעט מהם מסתיימת ב"חמר"א מיניה" כניסוח של ההגהה: ב-ר*: "למחר כי פקח חמריה מיניה" עלי: "למחר כי פרה/פכת מיניה חמרא".
 ט, ב 45 — "פסחים ותו לא+הא קתני כל+[שאינו נידר תידב]+אין קרב בב+ [מה אימ] אימא כעין פסחים". תוספת זו נמצאת רק ב-ר.
 יב, א 38 — "ומאירה להם [כצהרים]". כן הוא ב-טלר* והשלם בדפוסים מאוחרים.
 יד, א 25 — "(מתקד) (אמ) [לה רבא, "אמי" רק ב-טרו וילקוט.
 יד, א 33 — "ועמדו עליו [ויאמרו מש]+ה ותורתו אמת+[הם בדאיין]+י". כן רק ב-הי ו-ר*.
 טו, א 51 — "[פעם אחת נתן להם המלך ממון ושיגרם ראשי גייסות לכבוש את המדינה נטלו ממון שלה...]. תוספת מעין זאת נמצאת בכמה עדים, הן כלשון פירוש, הן כגליון, הן בגוף הטקסט³⁶, אבל הגיסות כאן דומה רק ל-ר (ורק במידה פחותה ל-ל).
 כדי להשלים את הצעת הדברים, נביא רשימה הכוללת את ההגהות שאינן נכנסות לתוך ההגדרות דלעיל, המבליטות תופעות שונות ויחס לכת"י תח"מ ו-ר.

רשימה ה': שונות

ב, ב 38—39 — "מה להלן [מוקפות חומה] מימות יהושע בן נון אף כאן [מוקפות חומה] מימות יהושע בן נון". התיבות העקפו בריבוע, כנראה כדי לציין מחיקה, והא על פי רש"י: "מה להלן מימור יהושע, ולא גרסי מה להלן מוקפין חומה מימות יהושע, דהא פרוזים לאו מוקפין חומה גינהר". אבל

35 אילי לא בכתב המניה הרגיל.

36 ע"י טהרל ילקוט וקט"ג TS FII (2)73 והשו' גינצבורג, "Legends" אסתר הע' 105 (כרך ו', עמ' 464).

ההגהות עצמן, כי אם על המשותף בינו לשאר עדי-הנוסח של בבלי מגילה, והמיוחד שבמסורת הדפוס של הנוסח, וכן משהו על היחס שבין דפוס שונצ'ינו לבין דפוס רינצ'יה. ואולם מעניין להעיר שיש בכל זאת קווים מיוחדים לגירסות המגיה, דהיינו שיש להן קירבה מיוחדת למשפחה מסויימת בין מסורות-הנוסח השונות של מסכת מגילה, ובעיקר לשני כת"י שברגיל דומים אחד לחברו: כ"י מ (מינכן) וכ"י ר (וטיקאנה)³¹. שניהם שייכים למסורת אשכנז-צרפת. ונביא פה את העדויות השייכות לענייננו:

רשימה ג: הגהות הדומות לנוסח כ"י מינכן

ג, א 1 — "מהרה הו (ולא) [מדע לא הו י] +דעי+הי באמצע תיבה". יש חילופים מרובים בניסוח המשפט בכ"י שונים, ע"פ רוב: "מדע הוא דלא דעי". רק בכ"י מ נמצא כלשון ההגהה שלנו: "מדע לא הו דעי".
 ד, ב 39 — "(ו)לא [כ]זמנו של זה". "לא זמנו" איתא ברוב העדים. רק בכ"י מ: "לא כזמנו".
 ה, א 26 — "מאי טעמ" [מנהגי מילי] אמ' ר' אבא אמ' שמאל". "מנא הגי מילי" — אלמ³².
 ה, א 32 — "לא מקדימין [זמן עצי תכ]+הנים+?] +[דנדבה היא ול] + (?) +". תוספת בלשון זו לא מצאתי, וכנראה יש כאן מעין לשון רש"י: "וכן עצי הכהני שקבוע להן זמן קבוע בגדרים". השלש הגיסות המיוחדות של כ"י מינכן: "...אלא זמן עצי הכהנים מאי טעמ" משום דזמן קבוע הוא". והשלמה כלשהי מתבקשת מעצם שתיקת התלמוד בשאלה זו.
 ה, א 41 — "[ד"ש לו...]" ע"י רשימה ב' לעיל.
 ה, ב 18 — "הזקיה קרי [מגילה] בטברי". "מגילה" — אלמ. "מגילתא" — תר קט"ג. ליתא — טב.
 ו, א 5 — "[כקלא ד] (כ)כינרי". "כקלא דכינרי" — ב*ארמ. בכל השאר: "ככינרא".
 1, א 40 — "זה ב"י [במיא] [ביריה]"³³. "בריא" רק ב-עמ.
 ו, ב 18 — "שרו (א) [ד]ה בשונאי". "שרודה" רק ב-פמ.
 ו, ב 25 — "[אלא]אל תתחר". "אלא" ליתא ברוב העדים; איתא ב-תטאמ והוסף בגליון ל.
 ט, ב 28 — "אתאן לר' מאיר דתני [כהן ש]אירע בו פסול". כך רק ב-למ וקט"ג³⁴.
 ט, ב 28 — "[ועבר] ומנו". כן ב-אלמ וקט"ג הנ"ל.

31 אני כולל כאן דמויות גליונות של ר (=ר*) אע"פ שברר לי שלא כל הגליונות שייכים לאותה מסורת-נוסח של גוף כה"י. כ"י ר' העתק ברשלמה רבה ולכן היה צורך להשלים חלקים גדולים מאד ממנו בגליונות. אף לא הערתי על הרגלי כתיב שבהגהות שהם אופייניים לכ"י אשכנזיים דווקא, ובעיקר: כתיב מלא (ככ"י ספרדיים רווח כתיב חסר) והעטיה להרכיב מליות בתוך מילה אחת ("מעגרי" כנגד "מנא הגי" ככ"י ספרדיים וכו').

32 וכן בקט"ג. "מ"ט"ת-טבר וקט"ג.

33 ההגהה אינה בכתיבה הרגילה של המגיה.

34 TS FII (2)73.

העיון בהגהות משמש גם כאבן-בוחן להערכת נוסח הדפוס. דפוס פיזרו לקוי בהרבה בהשוואה עם שאר הנוסחים של בבלי מגילה; בולטת רשלנותו בהעתקת שמות חכמים ושלשלאות מסורים במקומות רבים, ובעיקר בסוגיות האגדיות הארוכות, אין בו אלא פאראפראזה בלבד של נוסח התלמוד. על פי רוב, לא השלים המגיה שלנו אלא במקרים שהרגיש בחסרון הגוגע לתוכן הסוגיה ולהבנתה העובדה שחלק מהמקומות האלה תוקנו (לא תמיד בהצלחה) בדפוס ויניציה, מלמדת אותנו שעדיין עמדו לפני המדפיסים כת"י, אבל אין בכך מספיק כדי להניח את דעתנו לגבי מהימנותה של מסורת הדפוסים.

ברוב העדים: "מוקפין דיד הו" כלומר, המוקפין המקבילות לפרוים, אם כן אין מקום לקושיית רש"י. מכל מקום, אין כ"י שגורס כהגהת רש"י.³⁷
ג, א 4 — "סוף סוף [אכתו כתי] אלה המצות". בשאר עדים, או "וה(א)כתי", או "(ו)א(י)כתי", אבל אין מי שגורס את שניהם.³⁸
ג, א 43 — "מאי תקנתיה + (?) + [לגביהו]". כנראה יש להשלים ע"פ תוספת הנמצא רק בכ"י T 30: "אי איסא אינשי ליחיל לגביהו ואי מרחק ליקרי ק"ש".
ד, א 26 — "דר' (תייא בר אבא) [יהושע בן לוי]". "חייא בר אבא" — T וקט"ג (בוד' 2661.24), JTS ENA 2078.4, ובמסורות האשכנזיות למרפ. ואילו ב-טבא ובקטעי גניזה אחרים (TS FI (2)63, TS FII (2)27): "יהושע בן לוי".

ה, ב 36 — "בהו איסור הוה + (?) + [רב גהוג]". כנראה יש להשלים "באתריה דרב גהוג". תוספת זו אינה בשום נוסח אחר.

ז, ב 21 — "(למחר)". איתא ברוב הנוסחים, חוץ מ-T 10 המזרחיים.

ח, ב 11 — "ליכתוב קרא (מזובו ולישתק) וכי יטהר הזב [זובו] מזובו למה ל"י". ברוב העדים: "ליכתוב קרא וכי יטהר הזב (תשתק) מזובו למה ל"י. ומעין גירסת המגיה שלנו ב-T: "וכי יטהר הזב את זובו — מזובו למה ל"י. ב-T: "וכי יטהר הזב זובו מאי הזב מזובו". בילקוט (תורה תקנ"ט): "וכי יטהר הזב זובו מאי מזובו".⁴⁰

טו, ב 19 — "משיבי מלחמה [אלו ת"ח] שנושאין". התוספת נמצאת כאן רק ב-T.

טז, ב 2 — "אמר רב [לעולם אל י] + שנה אדם את + [בגו בן הבג] + ים +". כן במספר עדים: טנה, ולמר ולק"ש.

כבראנו לסכם את תרומות הגליונות האלמוניים⁴¹ האלה לחקר התלמוד בכלל, מתברר כי אין חשיבותם העיקרית טמונה בחילופים עצמם; מעט מאד מהן מחזיקות גירסות חדשות שאינן נמצאות בתוך העדים הידועים לנו. אין זה אומר שאין בהן חשיבות כלשהי בתחום זה: בעיקר מסייעות הן לנו להגדיר את המרכיבים האופייניים למסורות אשכנזיות-צרפתיות של בבלי מגילה, מסורות הנמצאות לפנינו בכ"י הנבדלים בהרבה אחד מחבירו, רובם כ"י "מעורבים" (אף על פי שברור לי שיש גרעין ממשי של דמיון משפחתי ביניהם). תרומתו של המגיה שלנו לליבון בעיה זו צנועה אבל מחשיית, גם מעבר להודמנות שהיא מספק לנו להעמיד ולנסח את השאלות המתחוללות הבסיסיות בחיפושים אחר השתלשלות נוסח הבבלי לגילגוליו ההיסטוריים והגיאוגרפיים. העמדת שאלות מסוג זה היא הכרחית אם נבקשים אנו להעמיק את מחקר הנוסח התלמודי מעבר לאיסוף המכאני של חילופי-גירסא.

37 חוץ מבעל הגליון של כ"י ב, המביא נוסח שני בשם "גר"ש".

38 ב-ב: "אכתי סוף סוף [הא כתי] אלה".

39 וכן בכ"י "מיימון" (המכון לתלמוד הא"י השלם, ואני מודה כאן על הרשות לראות את כה"י במקבילה בסנה' צ"ד, ע"א.

40 כעין מסורת הדפוס, שלפיה הייתור הוא בתיבת "הוב", נמצאת כאן בקט"ג (32-27) B.M.K.5558.

41 עלה על דעתי שמא המחבר אינו אלא בעל האוסף, ר"ד אופנהיים עצמו. אבל ספרון האוסף מר ר. מאי הואיל להראות לי כמה דוגמאות בכתב-ידו של חכם זה, וברור שאין הוא הכותב.

42 מאמר זה מהווה חלק ממחקר כללי על תולדות הנוסח של בבלי מגילה, מחקר שהודרך על ידי מורי האהוב פרופ' א"ש רוזנטל ז"ל. העיון בדפוס פיזרו התאפשר ע"י שהותי באוקספורד במשך שנת תשל"ח בתור אורח של ה-Oxford Centre for Post-Graduate Hebrew Studies ואני מודה למנהל המכון, ד"ר דוד פטרסון, על עזרתו, וכן ל-Canada Council for Humanities and Social Studies על תמיכתם הבססית במחקרי באותה שנה. לשם השוואות הנוסחים השתמשתי ברשימות כה"י של "מפעל המשנה" שע"י הספרייה הלאומית בירושלים, ותודתי נתונה להם ולעובדי המכון לתצלומי כ"י עבריים.